

IN CELEBRATION OF PROF. DANEŠ'S 95TH BIRTHDAY

Being 20 years younger than František Daneš, I first met him in the 1960s, and as a young scholar I was immediately impressed by his scholarly acumen and his friendly and forthcoming personality. I later engaged in discussion with him at many congresses, including the two World Linguistic Congresses that we each presided over in our respective home cities, also collaborating as delegates of our respective countries. When he was director of the Czech Language Institute for the second time, the cooperation with my own academy, the Austrian Academy of Sciences, was easier than during his first period in this function, which was abruptly terminated in the aftermath of the brutal suppression of the Prague Spring.

But more important were our research contacts, mainly due to the fact that both of us were pioneers of text linguistics in our own countries. And in this context, I very much regret that my ability to read Czech texts is too slow to effectively profit from Daneš's many important and pioneering publications in his native language. Of his publications in other languages, in particular his contributions *Zur linguistischen Analyse der Textstruktur* (*Folia Linguistica*, 4, 1970: 72–78) and *Functional sentence perspective and the organization of the text* (in: F. Daneš (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague: Academia, 1974: 106–128), had a decisive impact on my own work, above all in *Functional sentence perspective within a model of natural textlinguistics* (in: S. Čmejrková & F. Štícha (eds.), *The Syntax of Sentence and Text: A Festschrift for František Daneš*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1994: 89–104). I felt especially honored to be invited to contribute to the latter work, his *festschrift*, in which I basically proposed a foundation for FSP based on naturalness. This article and contributions such as *Sintassi e linguistica testuale* (in: M. Dardano & P. Trifone

(eds.), *La sintassi dell'italiano letterario*. Roma: Bulzoni, 1995: 407–436) and *A note on rhematic disagreements in early child language* (in: B. H. Partee & P. Sgall (eds.), *Discourse and Meaning: Papers in Honor of Eva Hajičová*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1996: 205–219), as well as further developments in parts of later publications, would have been unthinkable without the above-mentioned achievements of František Daneš. This does not mean that I do not have great respect for the other research areas represented by his monumental work.

Since František Daneš is still involved in linguistic research, I combine my thanks for his work with the best wishes for his personal and scholarly future.

Wolfgang U. Dressler

*Department of Linguistics, University of Vienna
Sensengasse 3a, 1090 Vienna, Austria*

*Institute for Corpus Linguistics and Text Technology,
Austrian Academy of Sciences
Sonnenfelsgasse 19/8, 1010 Vienna, Austria*

<wolfgang.dressler@univie.ac.at>

FONETICKÁ ZASTAVENÍ FRANTIŠKA DANEŠE

Okruh témat, kterým se František Daneš v průběhu svého vědeckého působení až dosud věnoval, je značně rozsáhlý, ne však roztržštěný. I v tematice méně zastoupené lze obvykle vysledovat souvislou nit, ne-li stezku. Jednou z takových oblastí je problematika zvukové stavby jazyka a řeči, tedy to, čemu se věnuje obor fonetika v dnes obecně přijímaném pojetí zahrnujícím jak fonetický, tak fonologický aspekt.

Budiž řečeno hned, že cílem těchto řádek nemá a nemůže být výčet nebo hodnocení Danešových prací s tímto zaměřením, spíš úvaha na téma jejich váhy a vlivu.

Kdybychom poměřovali zájem Františka Daneše o zvukové vlastnosti jazyků, jmenovitě češtiny, na základě četnosti bibliografických dat, byl by opravdu spíš okrajový. Počítáno podle výboru z díla, vydaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v r. 1999, nebo z bibliografie otištěné v r. 2010 ve sborníku Danešovi věnovaném, je to 7–8 %. Ovšem první příspěvky pocházejí z r. 1947, poslední z doby velmi nedávné. Souvislá nit se nikdy nepřerušila, tím spíš, vezmeme-li v úvahu účast na dění v oboru, kterou je méně vidět a je méně počítatelná, mnohdy však primárně důležitá: činnost posuzovatele, konzultanta, partnera diskusí.

František Daneš se cítil fonetikem patrně nejvíc na samém začátku své univerzitní a pak vědecké dráhy. V kartotéce účastníků fonetického semináře na FF UK se zachoval pod číslem 283 kartotéční lístek s jeho jménem pro zimní semestr školního roku 1939/1940. Ten už ovšem Daneš absolvovat nemohl. Vrací se však v letním semestru 1946 (č. 380).

Následujících 10 let pak František Daneš zřejmě intenzivně věnoval především větné prozódii, od Intonace otázky (Naše řeč, 33, 1949, s. 62–68) k vydání stěžejní práce Intonace a věta ve spisovné češtině (Praha: ČSAV, 1957). Po shrnutí pro mezinárodní odbornou veřejnost v časopise Word (Sentence intonation from the functional point of view, Word, 16, 1960, s. 34–54) prověřuje také použitelnost ústředních pojmů svého popisu (promluvový úsek, intonační centrum, soustava kadencí) na konkrétním materiálu „řeči vázané“ ve studii Intonace a verš (Slovo a slovesnost, 19, 1958, s. 103–122). Nelze přehlédnout ani podstatný příspěvek v populárně naučném a pro mluvní praxi velmi užitečném textu O mluveném slově (F. Daneš – B. Hála – A. Jedlička – M. Romportl, Praha: SPN, 1954). Danešova kapitola věnovaná zvukové realizaci čtené prózy se nedávno spolu se studii o verši dočkala reedice pod názvem Mluvená próza i verš v publikační řadě vydávané sdružením Slovo a hlas (editor Jiří Hraše).¹

V dalších letech obrátil Daneš svou pozornost primárně jinam, téma prozodických vlastností

souvislé řeči však nikdy nepustil zcela ze zřetele a v úhrnu fonetické části jeho bibliografie je zastoupeno nejsilněji. Výrazně se znovu vynořuje zejména v osmdesátých letech, tedy v období, kdy se Daneš zabývá stavbou nadvětných celků, textu a promluvy. Monografie Věta a text: Studie ze syntaxe spisovné češtiny (Praha: Academia, 1985) ohled k intonaci jako prostředku mezivětných vztahů nesleduje. Avšak jistě ne náhodou v témž roce vychází podstatná studie Intonace v textu (promluvě) (Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 83–100), které předchází jednak materiálem silně podložený článek K intonaci komentářů mluvčího k výpovědi (Slovo a slovesnost, 40, 1979, s. 152–156), jednak studie Eine Bemerkung zur Intonation im Textaufbau (in: F. Daneš – D. Viehweger (eds.), Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text. Praha: ÚJČ ČSAV, 1981, s. 88–96).

Vraťme se však ještě k zásadní studii Intonace a věta ve spisovné češtině, která obsahuje kromě jiného fonologický systém funkčních intonačních kontur české věty. Je to nejucelenější a také nejcitovanější část monografie. Předkládá koncepci popisu, ale také konkrétní přehled intonačních schémat. Jak bylo řečeno, práce pochází z r. 1957, vznikla tedy před více než padesáti lety. Zastavme se u toho.

Teoretické postoje a postřehy mohou zachovat platnost po dlouhou dobu nebo se opakovaně vracejí. Popis konkrétních jevů však snadno zastarává a musí být pozměňován v závislosti na vývoji metod, které jsou k dispozici. To platí dvojnásob v oboru, kde základem je fyzikální realita zvuku. Danešův popis větné intonace si svou platnost zachoval. Ne snad proto, že by česká fonetika zanedbávala problematiku větné intonace, naopak, výzkum je soustavný. Danešův systém však dodnes představuje vhodné východisko, ačkoli technické prostředky popisu zvukových vlastností řeči jsou dokonalejší o několik řádů. Nová zjištění jen málo opravují, spíše rozvíjejí a doplňují. Příčinu lze alespoň naznačit. Domnívám se, že František Daneš přesně odhadl vhodnou rovinu zobecnění na straně intonačních kontur i na straně funkcí, které intonace prostředkuje. V tom prvním se opírá o (vlastní) poslechovou analýzu kontrolovanou výsledky dřívějších fonetických popisů, v tom druhém sleduje minimální okruh významových kontrastů. V základu jeho systému stojí percepční rozlišování, které

¹ F. Daneš: *Mluvená próza i verš*. Praha: Akropolis, 2008 (přetisk studii Výslovnost a přednes vět a souvislých textů ze sb. O mluveném slově, 1954, a Intonace a verš, viz výše).

činí (vnímavý) posluchač v mluvené komunikaci. Jak ukazují současné diskuse na adresu některých výsledků experimentálních měření,² je to přístup neobyčejně moderní. Instrumentální analýza nenahrazuje, ale poskytuje vhodný a často nutný korektiv.

Další oblastí, v níž Daneš průběžně vstupoval na fonetickou půdu, je problematika výslovnostních norem a ortoepie. Téma kultury mluvené řeči mu bylo vždy blízké a vyjadřuje se k němu po celou dobu svého působení (již od 40. let, srov. příspěvek *Zvuková kultura jazyka a škola, Zprávy pro češtináře*, 2, 1947–1948, 3–4, s. 10–15). Výběrový přehled příspěvků, které zřejmě sám považoval za nejpodstatnější (F. Daneš, *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009), ukazuje, jak soustavnou pozornost věnuje problematice „jazyka v užití“ a v rámci toho mluvní praxi. Významný podíl na mluvené komunikaci má vlastní zvuková složka řeči, což bývá velmi často přehlíženo. František Daneš samozřejmě vždy počítá s její přítomností i vlivem na výsledný účinek projevu (již v článku *Několik poznámek o spisovné výslovnosti, Slovo a slovesnost*, 10, 1947–1948, s. 173–176). Pohled na výslovnost mluvčích v různých profesionálních situacích mu dává zároveň příležitost konkrétně vysvětlit principiální postoje k zacházení s bohatostí vrstev národního jazyka. Připomeňme koncepční článek *Kultura mluvených projevů* (její základní předpoklady a aktuální problémy) (*Naše řeč*, 52, 1969, s. 95–109), který doprovází příspěvky o řeči na jevišti *Výslovnostní norma z hlediska funkční jazykovědy* (in: V. Justl (ed.), *Slyšet se navzájem: 60 hlasů o uměleckém přednesu*. Praha: Orbis, 1966, s. 56–59) a *K některým otázkám jevištní mluvy* (in: F. Daneš, *O kultuře řeči*. Praha: Československý rozhlas, 1969, s. 3–18). Daneš zdůrazňuje a přijímá účelně uplatněnou variabilitu forem, ale zároveň odmítá libovůli mluvčího, za kterou často stojí neznalost nebo neschopnost.³ Je to přístup, který není zbytečně opakovat stále znovu, zejména v současné době, kdy mluvní praxe často zanedbává minimální standardy nutné pro zřetelnost řeči

v komunikaci a teoretické úvahy hledají, jak z toho učinit přednost.

Fonetickou problematikou výslovnosti se Daneš zabýval i zcela konkrétně, v souvislosti se stabilizací její kodifikace. Bezprostřední vliv měly zejména interní odborné diskuse v rámci komise, která se kodifikací zabývala. Daneš je spolu s Milanem Romportlem autorem poznámek a principiálního doslovu k 2. vydání příručky *Výslovnost spisovné češtiny 1: Principy a pravidla: Výslovnost slov českých* (Praha: Academia, 1967). Zároveň ho zajímaly zdroje variability ve výslovnosti přejatých slov a cizích vlastních jmen. Zejména vzájemně navazující příspěvky *Some remarks on the phonemic status of loan-words in Czech* (*Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, 17, 1964, s. 161–168) a *K výslovnosti znělých souhlásek v přejatých slovech* (*Naše řeč*, 48, 1965, s. 161–171) byly podstatné pro ujasnění sporných otázek při přípravě druhé kodifikační příručky a také pro návrhy na jejich řešení. Aktivním účastníkem diskuse o podobě pravidel pro zacházení s přejatými slovy byl ovšem i jako člen autorského týmu (*Výslovnost spisovné češtiny: Výslovnost slov přejatých: Výslovnostní slovník*. Praha: Academia, 1978).

Stav a perspektivu vědního oboru neovlivňuje jen publikované studie. Nemenší význam má diskusní atmosféra zainteresovaného odborného fóra. František Daneš nikdy nepřestal sledovat vývoj, kterým se ubíral výzkum zvukové stavby jazyka v domácím i mezinárodním kontextu, o čemž svědčí i četné časopisecké recenze v jeho bibliografii. Poněkud odmítavý postoj tzv. „fonologického“ funkčního pohledu proti „nepodstatné“ fonetické realitě, po jistou dobu u nás přetrvávající, se v jeho názorech objevuje snad jen na samém začátku (v recenzi na Hálův *Úvod do fonetiky ve Slově a slovesnosti*, 11, 1948–1949, s. 80–85). Naopak velmi brzy rozpoznal vzájemnou závislost obou aspektů i význam nových směrů fonologie, které od sedmdesátých let programově hledaly a postupně našly oporu ve fonetických základech řeči. Proto bylo z pohledu oboru velmi podstatné jeho působení prostřednictvím interních posudků, hodnotících zpráv o fonetických výzkumných úkolech či oponentur apochačních disertací a ovšem také neformální osobní diskuse. Jeho jasné a z hlediska stavu poznání relevantní soudy byly pro autory vždy velmi inspirativní. To mohu sama vděčně dosvědčit.

² Viz např. *Phonetica*, 66 (1–2), 2009, Thematic issue: Rhythm in speech and language.

³ Viz i obecněji v příspěvku F. Daneše a J. Krause *K současnému stavu jazykové kultury a kultury dorozumívání vůbec* (*Naše řeč*, 76, 1993, s. 139–141).

Myslím, že po jistou dobu přijímal tyto nijak zábavné úkoly ochotně také jako službu ohroženému oboru, o jehož užitečnosti je snad i dnes přesvědčen. Když se od devadesátých let minulého století situace začala zlepšovat a obnovený Fonetický ústav FF UK sbíral síly k další etapě své existence, mohl s podporou profesora Daneše opět počítat a byl tomu vsuktu rád. Tím spíš, že po zániku Fonetické laboratoře Ústavu pro jazyk český zůstal jediným specializovaným centrem oboru. František Daneš byl pak ještě více než deset let aktivním členem oborové rady institutu, na jehož půdě kdysi fonetiku objevil.

Dovolím si ještě připojit drobnou osobní vzpomínku. V určité velmi konkrétní situaci byla řeč o sebejistotě vědců, kteří odmítají připustit diskusi k svému tématu. Profesor Daneš suše konstatoval, že v okamžiku, kdy badatel není ochoten pochybovat o svých závěrech, je zralý k odchodu. To je jistě teze opakovaná z mnoha úst. Ovšem pan profesor tehdy dodal: problém je v tom, abychom to dokázali o sobě poznat (cituji volně). Byla to typická „danešovská“ poznámka, z těch, které je radno si zapamatovat. Jsem si zároveň jista, že profesoru Danešovi podobné nebezpečí nikdy nehrozilo. Měla jsem málokdy příležitost vidět účastníka diskuse, který by tak pozorně sledoval argumenty oponenta a byl ochoten o nich doopravdy uvažovat.

Odborný fonetický svět vždy považoval Františka Daneše za jednoho ze svých, nebo alespoň za spřízněnou duši. Vážili bychom si toho, kdyby i profesor Daneš měl stejný pocit.

Zdena Palková

*Fonetický ústav FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<zdena.palkova@ff.cuni.cz>*

KONFERENCE O JAZYKU A SUPERDIVERZITĚ

Ve dnech 5.–7. června 2013 se na univerzitě ve finském městě Jyväskylä konala mezinárodní sociolingvistická konference Language and Super-Diversity. Pro jednoho účastníka je těžké podat úplný popis konference, která probíhala po tři dny v osmi paralelních sekcích. Tato jinak

docela pestrá konferenční akce však na mě působila jednotnou atmosférou, v níž se vznášely otázky a inspirace pro budoucí výzkum sociálního života jazyka. Tuto zvláštní atmosféru předznamenal podtitul konference Explorations and Interrogations – nesla se ve znamení debaty o novém pojmu, resp. jevu *superdiverzity* a jeho dopadu na výzkum jazyka v současné době zrychlené globalizace. Řada účastníků si jistě odnášela stejný dojem jako já, totiž že o co zde šlo, bylo především hledání/pátrání po novém přístupu, teoretických nástrojích a dokonce možná novém paradigmatu ve zkoumání jazyka.

Začneme však po pořádku. Termín *superdiverzita* patrně poprvé použil britský antropolog Steven Vertovec v roce 2006.¹ Užitím nového termínu chtěl poukázat na to, že dosavadní vědecké popisy a veřejné politiky, které badatelé, resp. orgány veřejné moci a neziskový sektor vytvářejí en bloc pro tzv. etnické komunity v Británii, přestávají být adekvátní ve světle vysoké vnitřní diverzifikace těchto komunit, zejména ve městech, v posledních patnácti letech. Vertovec zdůrazňuje, že příslušníci těchto „komunit“ bývají současně členy různých dalších, i neetnických, společenství a někteří mají více národnostních afiliací najednou. Autor upozorňuje, že i jiné faktory – a ty někdy více než národnost – zásadně ovlivňují jejich životní trajektorie. Takovým faktorům je proto třeba přiznat ve výzkumu a veřejné politice náležitou váhu. Podle Vertovce k těmto faktorům patří: země původu (i lidé stejné národnosti mohou pocházet z různých zemí, což se může promítat do různé životní situace), migrační kanál (i u lidí stejné národnosti mohou být důvody migrace a způsoby, jak se do země dostali, zcela různé), právní status (situace žadatele o azyl bývá zcela jiná než držitele povolení k trvalému pobytu nebo občanství přijímající země, ačkoliv jsou třeba stejné národnosti), lidský kapitál (zejména vzdělání migrantů může i členy „jedné komunity“ značně diferencovat), přístup k zaměstnání (mohou migranti stejné národnosti mít různý), lokalita (materiální podmínky a přítomnost jiných migrantů v místě pobytu má také diferenciací vliv), transnacio-

¹ Jde o studii *The Emergence of Super-diversity in Britain* (= Centre on Migration, Policy and Society Working Paper No. 25), University of Oxford, 2006.